

Egy lapszerkesztő arcképéhez (Decsy Sámuel)

1. Az 1790-es évekről sokat, de még mindig nem eleget írtak. Az érdeklődés érthető: az uralkodóváltás, egy nagyszabású kísérlet bukása (ti. II. József), egy másik kísérletnek feltehetőleg az uralkodó (II. Lipót) halála miatt történt korai elhalása, de következményeinek továbbélése, egymásra találó rétegek, csoportok újabb differenciálódása, I. Ferenc kezdődő abszolutizmusa, és e politikai eseményekkel párhuzamosan, újabb, kifejezetten irodalmi-művelődési lapok színre lépése minden eddiginél radikálisabb eszmei-nemzeti programmal (*Orpheus, Uránia*), a nemzeti nyelvű színházas ideiglenes térhódítása, egyre merészebb hangú röpiratok és egyre határozottabb ellentámadási kísérletek a konzervatív-udvari-egyházi oldalról, mind-mind 1790—1795 között jellemzői a politikai-eszmei-művelődési törekvéseknek. Ennek a viharos hullámnak, egymás ellen küzdő erőknek egyik mozgatója, részese Decsy Sámuel, aki szintén kutatási tárgya az említett írásoknak. Kutatási tárgya anélkül, hogy ismernénk életútját,¹ közelebbit tudnánk olvasmányairól, a műveiből kirajzolódó fejlődés-képet bárki rekonstruálta volna. Akárcsak mások, ő sem egykönnyű szerző, bár a kutatás eddig jószerivel a *Pannóniai Féniksz* című főműre korlátozódott. Az ő életműve sem ragadható meg pusztán egyetlen diszciplína felől, tehát teljesen jogos, ha a sajtótörténet(ek)ben pusztán lapszerkesztőként szerepel, de aligha lesz érthető szerkesztői tevékenysége, ha nem tekintünk vissza és előre pályájára, illetve más, eddig kevésbé vizsgált műveit nem vonjuk be vizsgálódásainkba. Ezért szükségesnek érezzük, hogy a megjelent Decsy-művekre építve — a művek megjelenésének sorrendjében haladva — rekonstruáljuk Decsynek alkotói útját, a merész hangú, nem nemesi ellenállástól a (nem annyira kiegyezésig, mint inkább a) változtathatatatlannak látszó rendbe való bele-nyugvásig.

Tekintsük előbb át, mit tudunk Decsyról. A Magyar Tudós Társaság első évkönyvében az akadémiai előzmények között foglal helyet, teljes joggal.² S mert valóban a röpirat — s tegyük hozzá: a népszerűsítő-tudományos érte-

¹ Még Decsy életrajzi adataiban is eltérő vélekedéseket lelünk. Pl. nekrológjai szerint 1816-ban 71 (!) éves korában halt meg. Vö.: PÁNTZÉL Dániel: *Jelentés*. Magyar Kurir 1816. I. 8. sz., 44, Hazai's Külföldi Tudósítások 1816. I. 10. sz. 73—74. Ezek szerint 1745-ben született. SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái II.* Bp. 1893. 731. hasáb szerint 1742-ben született, vagy akkor keresztelték meg (tehát lehetséges, hogy 1741 végén született), de SZINNYEI idéz olyan véleményt is, miszerint 1748-ban született volna. Vö. még: KEMPELEN Béla: *Decsy (Az 1790-diki »Pannóniai Féniksz« írója)*. Fővárosi Lapok 1892. I. 40. sz. 272—273. Az újabb értékelések alapját jelenti: KOSÁRY Domokos: *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába*. Bp. 1954. II. 356.

² *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I.* 1831/32. 31.

kezés — volt legigazibb műfaja, ezért hazai művelődéstörténetünkbe röpirat-szerzőként vonult be.³ Kókay György találó színekkel festette meg a lapszerkesztő portréját,⁴ rámutatva arra, hogy a *Magyar Kurir*nak Decsy által szerkesztett évfolyamai is visszalépést jelentenek a főmű, a *Pannóniai Féniks* radikalizmusához képest. A *Magyar Kurir*ban se szöri, se száma — mutat rá Kókay — a franciákat, a vallástalanságot, a deistákat illető bírálatoknak (pedig korábban Decsy nem állt nagyon távol a deistáktól), elítélte a magyar jakobinusokat, s a *Magyar Kurir* egyre unalmasabbá váló hasábjait „a hamis nemzeti büszkeséget simogató, de valójában az intervenciós háborúban a magyar katonákat fokozottan felhasználni kívánó bécsi politikai érdekeket szolgáló írások” töltik meg, s ezek az írások „ismét a magyarok kiválóságát és vitézségét emlegetik”. A magunk részéről ezúttal azt hangsúlyoznánk, hogy Decsynak szándéka nem bizonyosan a bécsi politika dicsőítése volt. A magyarok vitézségének valóban feltűnően gyakori kiemelésével (általában) *felértékelni* igyekezett nemzetét, olyan politikai helyzetben, amelyben a korábbi sikeres magyar törekvések visszaszorulni látszottak. Olyan politikai helyzetben, amelyben a centralizáló bécsi politika semmiféle mozgási szabadságot nem engedett a magyaroknak. E vélekedésünket látszik alátámasztani az a tény, hogy — maga, Kókay György is utal erre — egy helyen éppen az 1790-es röpirat egy rendkívül merész passzusához utasítja az olvasót; olyan kitételekhez, amelyek aligha lehettek Bécs irányába. Továbbá — Kókay kutatásait idézve — szintén feltűnő rokonszenvvel ír Kościuszkoról, s a cenzúrával való keserves bajlódást sem kerüli, nem kerülheti el. Tegyük hozzá, hogy a Wertheimer Ede⁵ által közzétett adatok alapján is kissé módosíthatjuk a képet. Az valószínűleg túlzás, hogy Decsy „rajongott a francia szabadságeszméért . . .” Nem rajongott azokért korábban sem, pontosabban szólva, ha a jakobinus-diktatúra felé haladó francia szabadságeszmékről van szó, akkor azokért korábban sem rajongott, viszont a felvilágosodásnak (látni fogjuk) feltétlen híve, népszerűsítője volt. A besúgói jelentést sem támasztja alá adat, hogy ti. Decsy Napóleon-párti lett volna. Mindenesetre (pálfordulásaiban is) inkább a helyzethez mindig alkalmazkodni igyekvő újságíró gesztusait figyelhetjük meg, mint az egykori eszméivel szakítani akaró törtetőt. Ugyanis, amikor lehetett, még a XIX. század elején is próbált valamit (nem sokat) átmenteni a valaha volt szabad gondolkodásból. Amit idáig elmondtunk, az újságíróra vonatkozik. De Decsy nemcsak újságíró volt, pályájának felívelő szakaszában nem volt az. És még valami: úgy volt újságíró, hogy a lapszerkesztést almanachszerkesztéssel egészítette ki.

2. Decsy közvetlen újságíró tevékenysége 1793-tól számítható. Hogy sorsa így alakult, erre anyagi okok is készíthettek, és talán a benne állandóan munkálkodó közlésvágy, a hasznossá tétel szándéka. Röpiratai felfűtött, izgatott légkörben keletkeztek, messze nem letisztult eszmerendszer jegyében, bár viszonylag jól körvonalazható érvrendszerrel. Feltételezésünk szerint Decsyben megvolt a szándék, hogy a fokozatosan higgadó röpiratoknak szellemében szerkesszen, de tervei csak az újságmellékletekként megjelenő „Almanakok”-kal váltak valóra. Dezsényi Béla nevezte „Újságnaptár”-nak⁶ ezt az 1794-re,

³ Elsősorban BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon*. Bp. 1888. 569—575.

⁴ KÓKAY György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705—1848*. Bp. 1979. főleg 153—154. A velencei tárgyú cikk cenzúrázásáról: 233.

⁵ WERTHEIMER Ede: *Adalékok a Magyar Kurir történetéhez*. Századok 1897. 14—25.

⁶ DEZSÉNYI Béla: *Decsy Sámuel újságnaptára*. Magyar Könyvszemle 1943. 68—70.

1795-re, 1796-ra kiadott három kötetet.⁷ Az „Almanak” — írja Decsy — „annyit teszen, mint Kalendárium”. Nem kerülheti meg a művelődés — és az életmódtörténet sem, mert címtárt pótolnak, a bennük található tanulmányértékű fejtegetések pedig magyarazzák — nem pusztán Decsy álláspontját, hanem — egy Decsyvel együtt fokozatosan a passzivitásba kényszerített és a passzivitás burkát áttörni akaró réteg tájékozódását is. Az, hogy Hollandia (Németalföld) és gyarmatvilága két kötetnek is témája, személyi rokonszenvvel is indokolható, Decsy hollandiai egyetemi éveire emlékezhetett vissza Hollandia földrajzának, berendezkedésének felrajzolásakor; az almanachok tanulmányanyaga azonban mégsem csupán innen világítható meg; még csak nem is az általános érdeklődés (pl. Csokonaié) fénysugarával, amely az óceániai szigetvilág felé fordult. Átfogó politikai-művelődéspolitikai koncepció részei ezek az almanachok; értelmezésük, elhelyezésük csak a röpiratokkal szembesítve történhet meg. Ugyanakkor, amikor a röpiratokat, az almanachokat vizsgáljuk, háttérbe fog szorulni a lapszerkesztő, jóllehet Decsy tevékenységének időben leghosszabb szakaszát alkotja a *Magyar Kurir* körüli munkálkodás. Leghosszabbat, de eredményeiben nem a leggyümölcsözőbbet. Az újságra, különösen, ha anyanyelven (s nem latinul vagy a birodalom egy más nyelvén, pl. németül) jelent meg, jobban figyeltek az „illetékesek”, mint a röpiratokra vagy általában a nehezkesebb, ritkábban megjelenő almanachokra. Emellett az újságok a birodalmi, az uralkodói érdekekbe közvetlenül vágó tényekkel és eseményekkel foglalkoztak, az almanachok szélesebb perspektívából tekintették át az általuk tárgyalásra-bemutatásra került témát. Jellemző Kókay példája: még Velencei tirannusainak emlegetése is kihívta a cenzúrai törlést; míg az almanachok hasonló jellegű, de részben messzibb vidékekre utaló, részben pedig olykor hosszadalmas értekezésbe ágyazott fejtegetése átment a cenzúrán.

3. A *Pannóniai Féniks*⁸ 1790-es megjelenése pontosan fejezte ki a II. József végnapjai körüli érzelmeket. Érvrendszerét azonban *nem* a nemesi ellenállás gondolatköréből merítette; álláspontja a művelődéspolitikusé, nemzetmeghatározásában (mely így nyíltan nem fogalmazódik meg) a nyelvi ismérvek dominálnak. Mondanivalóját Decsy azonban nem korlátozza a magyar nyelvűség bevezetésére; a magyar nyelv jogainak *nem visszaállítására* törekszik, a német *nem* a magyar, hanem a latin helyébe lépett, hanem bevezetésére és annak sok oldalról történő indokolására. Ez magyarazza a már Bessenyeinél is olvasható alaptételt: a fejlettebb európai nemzetek „mostani boldogságokat egyedül nemzeti nyelvek serény művelésének köszönhetik”. Míg a magyar nyelv *nem* lesz „közönséges” (= általánossá) „mind addig, sem természeti, sem polgári állapotunkra nézve *nem* lehetünk boldogok”. Visszatérő passzus ez: az egyéni és az általános boldogulás harmóniája csak a nyelv által lehetséges. Éppen *nem* a nemesi fölfogás szerint való fejtegetése a magyar nyelv zeneiségéről és ezzel párhuzamosan a finn-ugor rokonságról, bőven idézve Gatterer, Schlözer (tehát a göttingiaiak), Sajnovics-, Rudbeck-, Ihre-elméletét, majd a „dicsőséges karéliai

⁷ *Magyar Almanak MDCCXCIV-ik esztendőre* (. . .) Bécsben 1794, *Magyar Almanak MDCCXCV-ik esztendőre*, az Ó-Polymésiainak históriájával egygyütt. Bétsben 1795, *Magyar Almanak MDCCXCVI-ik esztendőre*. Bétsben 1796.

⁸ D. Decsy Sámuel: *Pannóniai Féniks avagy hamvból fel-tamadott magyar nyelv*. Bétsben 1790.

rokonság”-on töprengve.⁹ Még inkább kora — nem nemesi — hangulatát, majd nem azt írtuk: értelmiségi attitűdjét, mindenesetre Csokonait előlegező hangvételel fejezi ki a könyvek sorsáról szóló elmélkedése:

„Ha meg-írta-is a' magyar Tudós a' könyvet, előbb meg emésztette azt a' moly, mintsem napfényre jöhetett volna, költsége nem volt, a tehetősebb urak pedig inkább tzipra kotsikra, ló-szerszámokra, tselédekre, bálókra 's más mulatságokra adták a' pénzt, mint a' magyar tudományokat öregbítő könyveknek nyomtatására. Sőt egynehányat ismerek olyat, a' ki nemhogy méltónak ítélte volna a' magyar könyvet az olvasásra, hanem még a' könyvei közt sem szenvedte azt meg.”

A magyar nyelv és irodalom (művelődés) eme állapotában a *románok* kiadása-olvasása járhat különös haszonnal, minthogy mindegyikben van „valami kevés erköltsi tudomány”. A magyar tudományok haladásának nem csekély gátjai „néhány telhetetlen könyvárosok és könyvkötők”. Céljuk nem a nemzeti szolgálat, hanem pusztán a nyereszkesedés. Az író a maga költségén adja ki a könyvet, amelyet a könyvkereskedők és -kötők alaposan megdrágítva, a hasznót jócskán lefőlözve tesznek polcaikra. Csokonai Betriegerének mintái. Mit lehet hát tenni? Tudós társaságot kell létesíteni (ezt példázza a külföldi tudós társaságok, akadémiák célzatos bemutatása), és ennek a tudós társaságnak könyvtára is lenne. Szinte a mai akadémiai könyvkiadás-könyvtár szervezetét tervezi meg. „A könyvtár és könyvnyomtató műhely két olyan hasznos eszközök a' tudományoknak öregbítésében, mellyek nélkül egy jó-épült tudós társaság sem lehet állandó”. Az egykor németországi, majd németalföldi diák tapasztalatai visszhangzanak itt. Olyan könyvtárra van szükség — fejtí ki a továbbiakban —, „melly minden tudománybeli könyvekkel meg-vagyon rakva, és a' mellyben minden régebb 's újabb Tudósoknak munkái feltaláltatnak. — E' mellett szükség még az-is, hogy ők minden tudós újságokat megolvassanak, másként semmit sem tudnak a' tudományoknak változásairól és öregbedéséről.” Alighanem Decsy „modern” könyvtárprogramja az elsők közül való, amely a tudományos könyvtárak magyarországi létesítését sürgeti. Ez egyben az Egyetemi Könyvtár és az Egyetemi Nyomda bírálata is, mint amely nem töltötte be a kívánt funkciót. Az akadémiai hálózat azonban azáltal lesz majd teljes, ha „egy 's két jó Papiros-malmot” építenek, így biztosítva lesz az akadémiai kiadás számára a jó minőségű papír, és ezeknek a malmoknak a jövedelméből lesz finanszírozható az akadémikusok fizetése.

A művelődéspolitikai célkitűzésektől aztán Decsy más irányba tér (erre később visszatérünk), s a kötet más helyén állapítja meg, melyek az irodalmilag-tudományban pallérozott országnak ismertetőjelei:

„Az írásban való igaz szababtság (. . .) abban áll, hogy minden a' ki csak okos lélekkel felruházott, valamely dologról való kétségét szabadon ki-nyilatkoztathassa, írásaiban közönségesse tehesse, akár vallásról, akár törvényről, akár más tudományokról támadott légyen ő benne kételkedés”.

Idézzünk egy távoli szerzőt e mellé a megállapítás mellé:

„A mi korunk a kritika igazi kora, melynek minden magát alávetni kénytelen. A vallás az ő szentségével és a törvényhozás az ő fenségével közönségesen ki akarják magukat alá

⁹ Vö. erről részletesebben: FRIED István: *II. József, a jozefinisták és a reformerek* (Vázlat a XVIII. század végének magyar közgondolkodásáról.). In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. Bp. 1981. 589.

vonni. De akkor igaz gyanút keltenek maguk ellen, és nem is tarthatnak képmutatás nélkül való becsülésre számot, mert ezzel az ész csak annak adóz, ami az ő szabad és nyilvános vizsgálatát kiállotta.”

Kant szavait olvashattuk, *A tiszta ész kritikája* első (1781-es) kiadásának előszavából.¹⁰ Távol áll tőlünk a két szerző jelentőségének, vizsgálataik mélységének bárminemű egybevetése. Mindössze arról van szó, hogy a XVIII. századot Kant joggal nevezhette a kritika évszázadának; 1790-ben (mint ahogy korábban sem) nemcsak a konzervatív, de legalább is rendi ideológiájú ellenállás illetve bírálattal a fennálló állapotokat, a II. József intézkedései nyomán feszültté vált, lassan-lassan káotikus helyzetet, hanem a II. Józseffel lépést tartó, intézkedései egy részét helyeslő, más részét megértéssel fogadó, harmad részét határozottan elutasító réteg, a nem nemesi felvilágosodás gyér tábora is. Érvrendszerük pillére a kritika elve, a mindent átható kritikáé, szinte Kant szellemében. Adott esetben ez a kanti ihletésű kritika-felfogás a szabad sajtót, a szabad könyvkiadást célozza meg, egyben kifejezve az homme des lettres XVIII. század végi Magyarországon is meghonosodó típusának naiv hitét a kultúra és általában a könyvkiadás történelmet mozgató szerepéről: „... tökéletes szabatságot kell a’ könyvnyomtató sajtóknak is engedni. Egyedül a’ könyvnyomtató mesterségnek, és a’ könyvkereskedésnek köszönheti Európa tudományának mostani virágzó állapotját.” Szembefordulás ez a felvilágosodás ama képviselőinek véleményével, akik egy elképzelt aranykort, idillt állítottak szembe a kultúra (feudális kultúra) és civilizáció által megrontott világgal; vagy akik kétes értékű utópiát rajzoltak föl elérendő célként. Decsy a jelenkort véli a fejlődés eddig elért csúcspontjának, és az eddig elért eredmények őrzését, ha lehet (mert szükséges), nemzeti szempontú továbbfejlesztését. A tennivalók körét is világosan megfogalmazza, s e tennivalók részben kulturális, de nem kis részben közvetlenül gazdasági jellegűek. A könyvkereskedelem reformjával párhuzamosan a könyvvizsgálat reformját is igényli, mindez a „magyarizálás” végső célként való megjelölésben éri el a kiteljesedését. Az analógia kézenfekvőnek tetszik: ahogy Franciaországban is mindenkinek kell tudnia franciául, éppen úgy Magyarország lakói is birtokában kell, hogy legyenek a magyar nyelvtudásnak. Valójában a „deák” nyelvet nem a némettel, hanem a magyarral kell felcserélni. A történelem iróniája, hogy az egységes birodalomban gondolkodó II. József szándékai adták az ötletet a „magyarizáló” hevületnek, amely ugyan türelmetlennek mutatkozott a nyelvi kérdésben (pontosabban szólva: a magabiztosság hiányát palástolták türelmetlenséggel), minden egyéb kérdésben azonban a türelem volt a jellemző. Ezért akarta Decsy például kiragadni a könyvvizsgálat privilégiumát a katolikus klérus kezéből. Szemléletes példával élve: a katolikus papok azok, „a’ kik a’ leg-simább nádszálon-is görtsöt szoktak keresni.” Az általános átrendezés aligha képzelhető el „tudatformálás” nélkül: a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem munkásainak megfelelő becsületet kell szerezni.

„Valamiképen a’ mesterségek, úgy a’ gazdálkodás-is öregbítetne, a’ Magyar Társaság által. A’ gazdálkodáson értem a’ szantást vetést ’s baromnevelést. Nintsen ezeknél hasznosabb mesterség a’ köztársaságban (. . .) Valamint maga a’ mesterség, úgy annak gyakorlói-is egy leg-nemesebb része a’ köz-társaságnak. Ők tartják a’ Királyt, urat, papot, katonát, polgárt, egy szóval mindent, a’ ki tsak száját fel-tudja tátani, még-is leg-alábbvaló embereknek tartatnak e’ világon . . .”

¹⁰ Immanuel KANT: *A tiszta ész kritikája*. Ford. és magyarázta: ALEXANDER Bernát és BÁNÓCZI József. Bp. 1891. 517.

S ha még bárkinek kétségei lennének, hogy nem csupán a francia Akadémia szolgált mintául, hogy nem csupán a francia felvilágosodás még oly radikális képviselőinek nézetei nyertek polgárjogot 1790 körül Magyarországon, hanem az amerikai függetlenségi háború nyomán, a Függetlenségi Nyilatkozat hatására elterjedt, illetve a francia forradalom viharosan torlódó eseményeivel kapcsolatos nézetek is, ennek dokumentálására szolgáljanak a fenti gondolatmenethez szorosán hozzáfűződő mondatok:

„Mindnyájan egyenlők vagyunk természet szerént, sem király, sem kóldus, sem úr, sem szolga nintsen közöttünk természeti eredeteinkre 's el-enyészésünkre nézve, és a' mi különbség van-is köztünk, az nem a' természetől, hanem tsupán a' szerentsétől és szükségstől vette eredetét. Ellenben erköltsi tulajdonságainkra nézve, a' hová tartozik a' gondolkozásban való telley szabattság, sem Királynak, sem papoknak nem vetettünk alálok, mind Isten, mind a' Természet meg-hagyta ezt a' leg-főbb kintsünket, a' gondolkodásban való szabattságot.”

Nemzeti nyelv törvényessé tétele és a kételkedés, a gondolkodás szabadsága; virágzó mezőgazdaság és kereskedelem, a könyvnyomtatás fejlettsége, az akadémiai kiadó-kutató stb. -hálózat kiépítése, függetlenségi gondolat és türelmesség: ezek Decsy Sámuel vezércsillagai 1790-ben, valamint éppen a magyar nyelvet vélt fenyegetések ellenében biztos támaszok, „védőgátak” kiépítése e veszély elhárítására, azaz (s ezt indokolja mind a nyelvészeti, mind a politikai szempont!) a „magyarizálás”. Éppen ezért némi kétséggel fogadjuk Benda Kálmán megállapítását: „Decsynél (. . .) a német felvilágosodásra jellemző etnikai-nyelvi nemzeteszme a francia területi elképzeléssel fonódott egybe.”¹¹ A megállapítás lehetséges forrása Szekfűnél keresendő, az ő bevezetője az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* c. iratgyűjteményében ír a kétféle nemzetfelfogásról, az Enciklopédiáéről és a leginkább Herder nevéhez fűzhető német nyelvi felfogásról, ez utóbbinak nem előbbnyeként, pusztán időbeli megelőzőeként jelentkező svájci és osztrák felfogásról.¹² Ami Decsyt illeti, nem pusztán feltételezhetjük, tudjuk is: ismerte a felvilágosodásnak mind német, mind francia szerzőit (egy levelében pl. Mendelssohn, Voltaire, La-Mettrie nézeteinek körvonalazására bukkantunk).¹³ Semmi nyom nem mutat azonban arra, hogy a német felvilágosodás Herdernél pregnánsan megjelenő „etnikai-nyelvi nemzeteszmejé”-t a magáévá tette volna. Az erre való hivatkozás Herder *Briefe zur Beförderung der Humanität* c. értekezésére történik, amelynek publikálása három évvel azután kezdődött, hogy Decsy *Pannóniai Féniksze* megjelent.¹⁴ Decsy esetében feltehetőleg hazai forrásokra kell gya-

¹¹ *Magyarország története 1790 – 1848*. Bp. 1980. I. 77. BENDA Kálmán egy korábbi művében így ír: „Decsynél már megtaláljuk a francia(!) nyelvi-nemzet eszméjének csíráit is. . .” *A magyar jakobinus mozgalom iratai I. S.a.* rendezte: BENDA Kálmán. Bp. 1957. XXII.

¹² SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Bp. 1926.

¹³ *Decsy Sámuel levele Szentgyörgyi István pataki tanárhoz*. Sárospataki füzetek 1905. 188 – 191. DECSY 1784-ben reflektál Szentgyörgyi Theologia naturalis-ára. Jellemző idézet a levélből: „Az is nagy kár, hogy Lemmerinek (!) [. . .] azon munkáját, mellynek titulusa *L'homme machine* h.e. Homo machina Tiszt. Professor Uram nem láthatta, ezen munkában olly sok és fontos dubiumok találtnak contra Immaterialitatem Animae, mellyeken a' leg-mélyebben gondolkodó Philosophus-is rágodhatik.”

¹⁴ Gottfried GÜNTHER – Albina A. VOLGINA – Siegfried SEIFERT: *Herder-Bibliographie*. Berlin – Weimar 1978. 96 – 97. Decsy egyfelől a német felvilágosodás nyelvi purizmusával, másfelől „a magyar nemesi nemzeti ellenállás ideológiájá”-val hozza kapcsolatba CSETRI Lajos: *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól*. In: *Irodalom és felvilágosodás*. Tanulmányok. Szerk.: SZAUDER József – TARNAI Andor.

kodnunk, pl. Bessenyei *Magyarságára*, *Magyar nézőjére*, és általában a magunk részéről tartózkodóbban tipologizálnánk a XVIII. századi nemzeteszmeiket. Igaz ugyan, hogy Szekfű élesen elhatárolta az Enciklopédia „nemzet”, „állam” fogalmát a herderi indíttatású nemzetképzettől, amely mindenekelőtt a *nyelv* szerepét hangsúlyozta (de emellett a népköltészetét is!) a nemzet ismérvei között. De már Szauder József felhívta a figyelmet Rousseau-ra, aki nemcsak a nemesi (vagy éppen nem nemesi) *állam* fogalom kialakításában játszott szerepet, hanem a nemzeti jellegről vallott felfogásokéban is.¹⁵ A lengyelek számára írott alkotmánytervezete (*Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa réformation projetée*)¹⁶ sem pusztán a Társadalmi szerződés elveinek gyakorlatba átültetett példázata, hanem ennél jóval több: egy *nemzetállam* megtervezése. Nemzeti intézményeket sürget Rousseau, melyek alakítják egy nép szellemét, jellemét, ízlését és erkölceit (qui forment le génie, le caractère, les goûts, et les mœurs d'un peuple), másutt a lángoló hazaszeretetet emlegeti (ardent amour de la patrie), mely a helytelen szokások kiirtásán alapul; szeressétek hazátokat, szolgálatok neki buzgósággal — írja Rousseau — és egész szívetekkel! (Aiment la patrie, ils la serviront par zèle et de tout leur cœur.) Hadd említsük a nemzeti nevelés fontosságát hangsúlyozó fejezetet, s hivatkozhatunk a hagyományt őrző nép becslésére utaló sorokra. A nemzeti elemnek ez a hangsúlyos megjelenése egy Rousseau-műben fokozta magyarországi népszerűségét, s a nemzetinek és a felvilágosodottnak azonosulására szolgáltatott nagyhatású példát. Kazinczyt is foglalkoztatta ez a Rousseau-mű, és mint tudjuk, nemcsak Kazinczyt, hanem a magyar nemességet általában.

Természetesen a magyar Rousseau-recepciónak sem könnyen áttekinthető a szerkezete. A recepció legfelső rétegét azok a *Társadalmi szerződés*ből kiemelhető gondolatok alkotják, amelyek a nemesi köztársaság és a nemesi előjogok védelmére alkalmazhatók. Más réteget alkotják, amelyek az aranykori idillt, a magán tulajdon béklyózó hatása nélküli állapotot dicsőítik a civilizációs ártalmakkal szemben. S van egy olyan, viszonylag széles mezőre fölfesthető rétege, amely éppen a lengyelek számára írott alkotmánytervezetből olvasható ki, és amelyből egyként kitetszik a nemesi nemzet létjogosultsága és a nemzet osztályainak egymásra utaltsága. Ha a különféle nemzetfelfogásokat vesszük

Bp. 1974. 245. A magyar nemesi nemzeti ellenállás fogalomkörét kissé tágnak érezzük. ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790 — 1840*. Bp. 1960. I. 353. szerint Decsy „haladó programot” dolgozott ki, de célja a nem magyar népek elmagyarosítása volt. Nem ártott volna egyértelműbb fogalmazás. A „haladó” jelző pontatlan, másfelől a DECSY által hangoztatott „magyarizálás” tartalma nem egészen azonos az akár a XIX. század második felének, akár a mai történettudományi szóhasználatnak „magyarosítás” fogalmával. Szükség volna ebben a vonatkozásban is fogalomtörténeti vizsgálatra.

¹⁵ SZAUDER József: *Felvilágosodás és romantika határán*. In: Eszmei és irodalmi találkozások. Szerk.: KÖPECZI Béla, SÖTÉR István. Bp. 1970. 77 — 94, főleg: 89 — 90. FENYŐ István: *Az irodalom respublikájáért 1817 — 1830*. Bp. 1976. 71. DECSY-ben az 1790-es évek legmélyebb hatású gondolkodóját látja, és némileg szembeállítja a vele — szerinte — jó részt azonos platformon álló KÁRMÁN Józseffel, a korszak valóban legmélyebb gondolkodójával. A rendkívül ötletes megfogalmazást a jövőben csak finomítva használhatjuk. DECSY 1790-ben írta röpiratát, átfogó programot ad. Nemzetkoncepciójának ugyan legfontosabb eleme a nyelvkérdés megoldása, de emellett — láttuk — politikai-gazdasági kérdésekre is kitér. KÁRMÁN József viszont elsősorban az irodalom kérdéseiről nyilatkozik, a költő-író szerepét körvonalazza egy folyóirat hasábjain, a DECSY-nél kevésbé széles perspektívába helyezve az irodalom, a nyelv, illetve a magatartásformák problémakörét.

¹⁶ J. J. ROUSSEAU: *Oeuvres complètes III. Du contrat social, écrits politiques*. Paris 1964. 953 — 1041. Idézeteink a 960 — 961. lapról.

szemügyre, akkor a Rousseau-ra (joggal vagy jog nélkül) hivatkozó vélemények variánsait is számon kell tartanunk, s ezek sem az Enciklopédiával, sem az 1790-es évek második felében (mindenesetre 1791 után) jelentkező herderi gondolatokkal nem azonosak, ezektől eltérő megoldást ajánlanak a nemzetépítésre. Így Decsy Sámuel művének többnyire logikus, a nyelvi, a tudománygyarapító és a gazdasági szempontot egyként hangoztató rendszere nem feltétlenül az eddig emlegetett nemzet-felfogásokat reprezentálja, úgy érezzük, az eddigieknél inkább köthetjük Rousseau-hoz, nevezetesen a lengyel alkotmánytervezetchez. A „levegőben lógtak” a Decsy által elsőként rendszerezett, logikus sorba, ok-okozati összefüggésbe állított gondolatok, amelyek Decsytól tovább hatottak a 90-es években, és amelyekről Decsynek, a lapszerkesztőnek ugyan visszafelé kellett hátrálnia, amelyeket Decsy, a lapszerkesztő sem adott egészen föl.

Más kérdés, hogy még a *Pannóniai Fénikszben*, bár ott egészen halványan, inkább mellékmondatokban, következő műveiben annál inkább, Decsy az átlagnemesi frazeológiával is él, kifejezi az átlagnemesi törekvéseket. Tisztán kell látnunk, hogy a jakobinussá váló nemesi vagy nem nemesi értelmiség hatásában jelentős, számban azonban a nemesség egészéhez képest jelentéktelen, ám egyre inkább aktivizálódó csoportja csak úgy érhetett el eredményt, ha olvasóinak körét szélesítette, ami úgy realizálódott, hogy nem lényeges pontokon, olykor csupán frazeológiában alkalmazkodott olvasóihoz.

4. Ennek példája világlik elő Decsy ama művéből, amelyet a Szent Koronáról és „az ahoz tartozó tárgyaknak históriájá”-ról adott ki.¹⁷ A vaskos könyv már csak azért a válaszáért is figyelmet érdemel, amely a katolikus reakció prominens képviselője részéről, Katona István tollából származik,¹⁸ s amely későbbi magatartásoknak vetette előre árnyékát. Katona a jobban képzett történész, de Decsy képviseli a korszerűbb, pragmatikus szellemet; Katona anyagtudása megbízhatóbb, de Decsy a *józan emberész* képviselőjében higgadtabban és megfontoltabban nyilatkozik meg. A művet jellemző mondat a bevezetőből:

„Régenten, midőn még a' tudatlanságnak, és az avval együtt járó babonaságnak ragadó mételye uralkodott e' világon, a' leg nagyobb képtelenségnek is könnyen hitelt adtak az emberek, 's úgy annyira el hatalmazott elméjeknek vaksága, hogy allig találatott ezer közzül egy kettő, a' ki józanon gondolkodni, és a' valóság 's árnyék között különbséget tenni tudott volna. —”

Ez a *józan gondolkodás* vezérli Decsy-t (ez vezette Kazinczyt is az *Orpheus* kiadásakor, Kármán József is a „józan értelem kötelei”-re hivatkozik majd), és a történeti kutatásból is ezért azt szűri le, azt tolmácsolja, összhangban a *Pannóniai Fénikszben* hangoztatottakkal, ami a felvilágosodott magatartást erősíti, és egyben a józan nemzeti közgondolkodást fejleszti. Ennek a helyenként szűkkörűen racionalista-pragmatikus gondolkodásnak megvannak a hátrányai. Ám a forráskritika, a tényként elfogadott hiedelmek szigorú felülvizsgálása szükségesnek, a történeti kutatást serkentőnek bizonyult. Míg Katona nem egy helyen teológiai és politikai konzervativizmusát érvényesítette történeti kutatásában, kiváltképpen jelen vitáiratában.

¹⁷ DECSY Sámuel: *A' Magyar Szent Koronának és az ahoz (!) tartozó tárgyaknak históriája*. Bétsben 1792.

¹⁸ KATONA István: *A' Magyar Szent Koronáról Doct. Décsy (!) Samueltől írtt História-nak meg-rostálása*. Budán 1793. A vita elágazásával és utóéletével nem foglalkozunk. Vö.: KOSÁRY: i. m. II. 594—595.

Decsy tehát a felvilágosodás által értelmezett természetjog alapján állva állapítja meg, hogy valóban az uralkodók „a’ törvénytevők; de azért ők sem vétettek ki az Isten, természet és nemzetek törvényei alól, szintén úgy tartoznak ők azoknak engedelmeskedni, valamint leg alábbvaló jobbágyaik. A’ mely Fejedelem azokat lábbal tapodja, nem méltó ditsősséges hivatalára.” Innen szemlélve, a cenzúra által megcsönkített velencei tárgyú cikk a *Magyar Kurir*-ban éppen nem az elvek feladásáról tanúskodik, de az is hozzátartozik az igazsághoz, hogy ilyen és ehhez hasonló nézeteket a felvilágosult abszolútizmus uralkodói is hangoztattak, jóllehet a maguk módján értelmezték pl. a nemzet szolgálatát. Más példa nem a több értelmű fogalmazást reprezentálja, hanem az óvatoskodást, az elítélésbe burkolt „pozitív” állásfoglalást, a nehezülő időkhöz alkalmazkodó rejtettebb beszédet:

„Mostan pedig a’ midőn a’ *Deistaknak, Naturalistaknak, Indifferentistaknak,* és má vallást gúnyolóknak száma el szaporodott, sem a’ képek feleleteket nem adnak, sem nem sírnak, sem a’ meg hóltaknak testeik sírjaikból fel nem kelnek, sem az angyalok és ördögök nem engedelmeskednek nekik.”

Decsy nem azonosítja magát a deistákkal, a naturalistákkal, az indifferentistákkal, de azokkal sem, akik a csodában, a volt csodákban hisznek, és ezekből történeti következtetést vonnak le. Szilveszter pápa álmát éppen úgy a mesék birodalmába utalja, mint más csodatételeket. S így valahol a két szélsőség között a józan gondolkodás számára készíti az utat, olyan józan gondolkodás számára, amely megfelelő keretek között a vallás, a hit magyarázható és indokolható igazságait is beleilleszti a gondolkodási rendszerbe.

Végezetül II. József értékelését idézzük! Míg a *Pannóniai Fénikszen* alig burkoltan vádolta II. József uralkodásának tíz esztendejét a magyar nyelv elenyészésére tett kísérlettel, és az ország *koloniális* helyzetét róta föl a bécsi gazdaságpolitikának, nem vévén ki II. József intézkedéseit sem, addig itt jóval differenciáltabb képet ad. Az értékelés egyik pólusán a nagy uralkodónak megrajzolt II. József-portré áll, a másik pólusán a vele egyenrangú „nemesi szabadság”. A két pólus felől majdnem egyforma fénnel sugárzik az igazság. József reformáló törekvései és az erőszak miatt ellenálló nemességé. Lehetetlen nem kihallanunk Decsy rokonszenvét az uralkodó iránt, aki türelmi rendeletével megnyitotta a Decsyhez hasonló számára az érvényesülés lehetőségét. Ez a fajta elkötelezettség aztán nemcsak Decsynek, hanem számos más kortársának II. József-képét is meghatározta.

„Ő nállánál jobb, érzékenyebb, könyörületesebb, és a’ köz jóért munkásabb fejedelmet képzelnem sem lehetett volna . . .” — akinek azonban megvolt az a hibája, hogy „mindent egyszerre parancsolni, s egyszeribe is akart végbe vinni . . .” „. . . és mivel ő úgy gondolkozott, hogy nem a’ törvények, melyeket az időhöz és környül állásokhoz képest változtatni szükséges, hanem a’ köz jó a’ fejedelmek uralkodásának sinór mértéke[,] azon volt, hogy hajdani hibás törvényeinket meg jobbítsa, a’ régi bal vélekedéseket szíveinkből kiirtsa, egy szóval, hogy mind belső, mind külső képen boldogábba tegye hazánkat mint volt ennekötte, ’s ugyan e’ végből halasztotta törvényes meg koronáztatását is”. Hibája azonban, hogy „nem szelíd, hanem erőszakos eszközökhöz nyúl . . .”

Decsy lényegében helyesli a törvények megváltoztatását (általában), hiszen „hibás”-aknak bizonyultak a századok folyamán, helyesli József hadjáratát a balvélekedések ellen, és megegyezik vele a végső célt illetően, hiszen a jóléti állam illúziója nem egy gondolkodó főt, s nem csupán a felvilágosodott abszolútizmus híveit, töltött el reménykedéssel. A fenntartások csupán a módszernek szólnak, még a koronázás elutasítása is némi magyarázatot és feloldást kap

ebben az interpretálásban. S az erőszak ellen szegülőök — a másik póluson — a szabadság reprezentánsai, ezáltal a nemzet legjobbjai, hiszen „mi nem szolgaságban, hanem nemesi szabadságban született, és abban élni 's meg halni akaró nemzet vagyunk”.

Mielőtt Katona István válaszából néhány jellemző részletet kiemelnénk, hadd figyelmeztetünk a befejező tagmondatra, mint amely egy több százados frazeológiai hagyományba való bekapcsolódás dokumentuma. Katona hitvédelmi szempontból támadja Decsyt, s nem történeti szempontból. Álláspontja azonban karakterisztikus, az általános (és nem kizárólag katolikus) hitvédelmi ellentámadás jegyében készült, a közvetlen előzmények között Alexovics Vazul és Szaitz Leo Mária hangvételben hasonló, agresszív röpiratait említhetjük.

„Mennél tudatlanabb volt, u.m. valamely század; annál-több tsudák történtenek abban.¹⁹ Tudjuk, hogy leg több tsudák történtek az első századokban; de nem azért, hogy leg tudatlanabb voltak az első századok; hanem azért, hogy tsudatételekkel akart élni a' felséges Isten a nemzetek megtérésérül.”

Aligha szükséges kommentár ehhez a Katona-vitatételhez. A később Kármán és még később Katona József által ostromozott nemzeti dicsekedésnek jó példája az alábbi citátum:

„Mert lehetetlen, hogy én el-hihessem magammal 's másokkal, hogy a' mi édes eleink nyóltz száz esztendőnél tovább olly vakok és tudatlanok voltak, hogy ezt a' mostani Koronát eleitől fogva mind eddig úgy tisztelték, betsülték[,] őrzötték, mint Sz. István koronáját, ha valósággal nem a' volt.”

A Dukas Mihály küldte korona, illetve a Szilveszter pápa küldte korona vitájában ismét a hit érvei kerülnek elő, ezúttal a vélt nemzeti érzésre rájátszva, a nemzeti csallhatatlanság tanát hangoztatva.

Mindez azonban még a bármily alacsony színvonalú vita keretén belül marad. II. Ferdinánd és az ellenreformáció problémáját érintve, Katona feljelentés-számba menő kijelentésekre ragadtatja el magát.

„Nem győzőm tsudálkozással, hogy az ilyen leg-jóbb királyúnkat gyalázó írás Bétsben meg-engedtetik, és egész országúnkban szabadosan el-hintetik, árútatik, olvastatik.”

Ami 1790-ben még többé-kevésbé vállrándítással elintézhető, az 1793-ban már komoly figyelmeztetésnek hathatott. Különösen annak, aki lapszerkesztésre adott be kérelmet. Ezt aényt szem előtt tartva értékelhetjük a helyes perspektívában Decsy szerkesztői tevékenységét. Nem megfélemlített ember vállalkozott erejét meghaladó feladatra; de az is tény, hogy tapasztalnia kellett, mennyire behatárolt az a mozgástér, amelyben egy Bécsben élő szerkesztő mozoghat 1793 után. Tapasztalnia kellett, hogy a szó szoros értelmében vett újságíróként visszakoezni kényszerül korábbi radikális nézeteitől (ezen az úton nem egyedül haladt). Ha csak az egyes lapszámokat olvassuk, azt hihetnők, ez a visszakozás semmiféle (lelki) megrázkódtatást nem okozott. Ebből az idő-

¹⁹ KATONA István módszere, hogy a bírált mű állításait kurziválva közli, s ez állításokat igyekszik cáfolni. DECSY egyébként a *Magyar Kurir*-ban előbb elismerőleg nyilatkozott KATONA *Historia critica* c. művének megjelenése alkalmából (*Magyar Kurir* 1793. I. 270–271.), a polemizáló kötetre viszont higgadtan, tömören felelt: „Valamint Tisztelendő Úr győzőbb okokat reménylett munkámban találni; úgy én is erősebb okokat vártam volna munkámnak meg-tzáfolására.” (Uo. III. 416.)

ből (1793—1796-ból) azonban van más dokumentumunk is Decsy munkásságából, és ezt elemezve, rádöbbenünk: nem is volt olyan könnyű egyszerre „konformistának” tetszhető lapot szerkeszteni — és megőrizni valamit 1790-ből.

5. Ennek a törekvésnek a jegyében jelent meg három almanachja.²⁰ Külső formájukat tekintve kalendáriumok, címtárak, feldúsítva földrajzi—statisztikai értekezéssel. Az 1794-es kötet előljáró beszédében az újságolvasás jelentőségéről és becséről hallhatunk. Célja annak kipuhatólása, „miként kellene ’s lehetne az újságok olvasásában gyönyörködő Publicumnak ezen nemes foglalatosságát foganatosabbá tenni”. E célból Európa jelen állapotának ismer(t)eté(sé)jt érzi döntőnek, hiszen enélkül aligha lehet felfogni „annak történetét és változásait”. Az e célra szolgáló tudományok: a geográfia, a história és a politika. Az ismertetésben-leírásban számottevő szerep jut „mind a’ históriáknak, mind a’ mindennapi történeteket magokban foglaló közönséges leveleknek, mellyeket mi újságoknak szoktunk nevezni”. Így felértékelve az újságokat, a bennük helyet kapó híryanagról töpreng. E híryanag tartalmazza az európai uralkodó házak eseménytörténetét, azaz utal az európai változásokra. Minthogy minden nemzet adott már ki ilyen jellegű művet, a magyarok sem lehetnek alább valók „más pallérozott nemzeteknél”. A lemaradás tudata kísért (mint más helyen) itt is, mégis, szükséges megismernünk a világot, Európát, de legalább ennyire fontos, ha nem fontosabb: a haza ismerete, hazai méltóságok, hivatalok, hivatalnokok számon tartása. De nem ám azért, hogy „későbbi maradáinkat olvasván ebben őseinknek neveiket, dítsekedhessenek azoknak fényes érdemeikkel”, a cél sokkal gyakorlatibb: a célszerű és viszonylag gyors ügyintézés szükségelteti a hivatalok és hivatalnokok hatáskörének tudását. Tudni kell: milyen ügyben kihez ajánlatos fordulni. A *Magyar Almanachnak practica része* c. fejezetekből emeljük ki az Európáról írottakat, és azon belül is a 18. §-tól kezdődő részt. A különböző kormány- és államformákat fejtegeti itt Decsy, az alapformák mellett a kevert formákról is megemlékezve. A monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia a három alapforma, ezek összeszerkesztettsége adta meg az európai államok kormányzati módját. „Minthogy pedig sok fejedelmek visszá éltek hatalmakkal, a’ múlt század végén, és a’ jelen századnak kezdetében ismét fel ébredett a’ szabadságnak lelke, a’ melly által némelly országokban a’ szabad tettés szerént való uralkodás meg szorítatott...” Korántsem elítélő hangsúllyal mondja ezt Decsy, minthogy a következőkben még az alábbi megállapítást is megkockáztatja: „A’ despotica igazgatásnak formája mind a’ józan okossággal, és az emberiség jussaival, mind az evangéliomi tudománnyal ellenkezik.” A harmadik tényező, mely cáfolja a zsarnok kormányzást, nem az esetleges támadások megelőzésére rendeltetett, hanem az előző két tényező erősítésére. Akár jellemzőnek tekinthetjük a *sorrendet* is, az érvek között a perdöntő, mert első: a józan okosság, ezt követik az emberiség jussai, s csak kiegészítőként áll az evangéliomi tudomány, ha úgy tetszik: a bibliamagyarázat, amely éppen a német felvilágosodás (Reimarus, Lessing,

²⁰ Sajnálatos módon a magyar statisztika történetével foglalkozó szakirodalom nemigen látszott tudomásul venni DECSY almanachjait. Jószérivel DEZSÉNYI Béla 5. sz. lábjegyzetben i. cikke az egyetlen, amely — bár nem jelentőségéhez mérten — méltatja a három kötetet. Tanulmányunk befejezése után jelent meg SZELESTEI NAGY László: *Kalendáriumok a 18. századi Magyarországon*. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp. 1982. (1983.) 475—516. cikke, amely egy lábjegyzetben, mintegy mellékesen foglalja közre DECSYnek kalendáriumot is adó almanachjait.

Herder) tevékenysége nyomán párhuzamosan fejlődött a józan okosság körébe tartozó tudományokkal.

Emígy osztályozza Decsy az európai államokat:

- monarchica uralkodás: az uralkodó fejedelem a maga szabad tetszése szerint uralkodik (Portugália, Spanyolország, Dánia, „Russia”, „Prusszia”, Nápoly és Szicília, a Pápai birodalom, Málta)
- aristocratica uralkodás: a nemesség uralkodik (Velencei, Génuai, Ragusai köztársaság)
- democratica uralkodás: ahol vagy maga a nép vagy a nemzetek képviselői kormányozzák a „közönséges dolgokat” (Helvétia némely kantonjában, újabban Franciaországban!)
- despotica uralkodás (Törökország)
- monarchico-aristocratica uralkodás: a fejedelem és a nemesség együtt uralkodnak (Németországban, Nagy-Britanniában, Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban)
- aristocratico-democratica uralkodás: a nemesség és a nép egyenlő akarattal uralkodnak (Belgium, Helvétia némely kantonja, San Marino, Gersani republika)
- monarchico-aristocratico-democratica uralkodás: a király és a nemesi rend uralkodik, és a parasztság is küld képviselőket az országgyűlésre („Svédzia”)

A 8. és a 9. §-ban a monarchiák „tipológiáját” adja, megkülönböztetvén a „tisztá” monarchiát, fundamentumos törvényeivel, és a megszorított monarchiát, amelyen belül nem mulasztja el a 90-es évek kedvelt (pl. Aranka György) angol—magyar hasonlítását, Magyarországon a király és a rendek, Angliában a király és a parlament uralkodnak. A kormányzati formák előnyeinek és hátrányainak nagyon mértéktartó és inkább halk célzásokban megnyilvánuló fejtegetésében találjuk az alábbiakat:

„Hajdan tellyességgel nem értették a’ fejedelmek azokat az eszközöket, a’ mellyek által valamely birodalom nagygyá, gazdaggá, és hatalmassá lehet, ’s ez az oka, hogy a’ leg ropantabb birodalmak sem lehettek sokáig állandók. Tsak a’ múlt században kezdték azt által látni, hogy a’ föld művelés, a’ fábrrikák, a’ manufacturák, a’ kereskedés, és a’ hadi seregeknek öregbítése leg alkalmasabb eszközök azon három végekre nézve”.

A modern állam fogalma alakul ki ilyenformán.

Az európai műveltség és tudomány előmozdítóit az alábbiakban látja Decsy: „a’ jó rendeltetett nationális és reális iskolák”, az egyetemek, a tudós társaságok, a könyvtárak, a „nyomtatásnak mestersége”, a „könyvekkel való kereskedés” és utoljára, de nem utolsó sorban a „közönséges újságoknak olvasása”. Az az illúzió, amely az olvasás és a tudomány terjedését összekötötte az általános fejlődéssel, itt is kísért, s főleg az újságok hasznának propagálása érdemel figyelmet. Azok ismeretet terjesztő jellegét emeli ki, a napi híryanagy és a magasabb tudományok vonatkozásában egyaránt. Visszatekint az első újságra, majd a „politica”-i és a „literaria”-i újságokat különbözteti meg.

A többi földrész leírásából egy Amerikát tárgyaló passzust emelünk ki, amely — burkoltan — szintén határozott állásfoglalásnak tetszik:

„Ezen nevezett tartományoknak lakosai a’ reájok erőszakosan vettetett adó miatt, 1775 esztendőben, el pártoltak az anya országtól, Angliától, és minekutánna szoros szövetséget kötöttek volna egymás közt, hosszas hadakozások után, 1783 esztendőben, másoktól nem függő és szabados statusoknak lenni meg ismértettek, és most már minden esméretes republikák között leg hatalmasabbakká lettenek.”

Itt sem olvashatunk ki rosszallást, éppen ellenkezőleg: a tárgyilagos leírás rokonszenvet sejtet az észak-amerikai függetlenség i háború nyomán létesült állam iránt.

Az 1795-ös kötet később jelent meg a tervezettnél, „hasznos igyekezetemet mások meg-akadályoztatták” — írja sokat sejtetően. Teljesíteni szeretete volna ígéretét, az európai birodalom statisztikája leírását, de másfelé térítették gondolatát „a’ leg-simább nádon is görtsöt kereső (. . .) Mómusok”, akik a Polynesiáról való elmélkedést is „haszontalan képzelődésnek lenni mondották”.

Polinézia leírása sincs híján a tárgyból tulajdonképpen kibeszélő részletektől. A gyarmatosítás technikáját részletezi a szerző, s a gyarmatosítók egymás közti harcait. Jellemző passzus: „A’ Portugallusoknak onnan lett ki űzetésekkel meg nem elégedtek a’ fősvény lelkű Batávusok, a’ Makassári királyt, és birodalmát is hatalmuk alá kívánták vetni, és így külömbkülömbféle módon nyomorgatták mind őtet, mind jobbágyait . . .” Ezután Decsy elbeszéli, hogyan szereztek meg a batávusok, azaz a hollandok a hatalmat, a monopóliumot, mígféle csalárdsággal győzték le ellenségeiket. Még beszédesebb, amit a spanyolok és a filippinusok viszonyáról ír: „a’ vallásra való tanításokban is, nem az Evangéliomi tudománynak sarkalatos tzikkelyeire, úgymint a’ felebaráti szeretetre, az egymás’ eltérésre, mellyek által az Ásiabéliek az Európaiakkal, a’ fekete Indusok a’ fejeér lakosokkal össze-kapcsolatnának; hanem tsak a’ vallásnak külső színére taníttják őket.”

Közvetlenül magyar vonatkozások nem pusztán a címtár létében lehettek, hanem az egyes részek előtti rövid bevezetőben. Bár itt is az adatokra szorítkozik Decsy, kommentárjai nem lépik túl a hely(zet) szabta szűk kereteket, az egyetemekről, főiskolákról, akadémiákról szóla nem állja meg, hogy ne fejezze ki örömét: „Nemzetünknek halhatatlan ditsiretíre szolgál, hogy már most minden főbb és alsóbb rangú iskolákban közönségesen taníttatik a’ nemzeti nyelv és literatúra, még ott is, a’ hol eddig gyakorlásban nem vólt a’ magyar beszéd.”

Jóval érdekesebb az 1796-os kötet. Az előljáró beszédben panaszkodik az irigy és marcangó nyelvekre, melyek munkáját akadályozták, 1795—1796-ra az anyag mégis elkészült, megjelent, időszerű kérdéseket felvetve. A németalföldi változások felidéztek benne ifjúkori egyetemi emlékeit, Hollandia egykori sorsát, az ott látottakat-tapasztaltakat. Hollandia elűzte királyát, felforgatta konstitúcióját. Félő, hogy „ne bánnya a’ Hollandiai respublika mostan tett lépését.” Nem bizonyos, hogy az „újság” minden esetben jobb az „óság”-nál, „holott sok tekintetben károsabb . . .” Csakhogy szó sincs konzervatív nézetek népszerűsítéséről. Amit Decsy védeni akar, az a németalföldi tartományok európai híre, sok szép eredménye. Nem titkolja rokonszenvét a II. Fülöp ellen egykor felkeltektől, kiket „mind polgári, mind vallásbeli szabadságaiktól meg akarván (. . .) fosztani” a király, ezért harcban voltak kénytelenek szabadságukat kivívni. A németalföldi szabadság megvalósítása után sikerült virágzó állammá tenni az Orániai ház által kormányzott országot. „Akármerre tekintsen valaki, mindenütt a’ leg szebb nyári mulató házak, veteményes, gyümölcsös és virágos kertek, a’ leg kiesebb környékek, utak, és sétáló helyek ötlenek szemei el-ibe; a’ városoknak és faluknak úttzai mindenféle nagy és magas élőfákkal ékeskednek (. . .) egy szóval a’ tökéletességnek olly magas léptsőjére vitte, kivált *Hollandiát*, a’ szorgalmatosság és mesterség . . .” A kultúrgyarapításnak az ipari és a kereskedelmi tevékenység része, a kétféle tevékenységi forma lényegében egy és ugyanazon célra irányul, egy és ugyanazon alapra épül. Az ipar és a kereskedelem fejlettsége a mentalitásnak és ezen túl, a világban elfoglalt helynek próbaköve. „ . . . és noha természet szerént szeretik is a’ gazda[g]ságot, nyereséget, és fősvénységet; de ezeknek semmi rossz következő-

sei nintsének nállok, mivel nem fele barátjaiknak meg tsalása, avagy törvénytelen el nyomása, hanem szorgalmatosságok, ipariáik, mértékletes életek és jó gazdálkodások által kívánnak meg gazdagulni." A Decsynél többnyire megtalálható morális tényezők mellett igen fontosnak tetszik az önálló gazdasági élet hangsúlyozása, mindenféle (így gazdasági) „törvénytelen elnyomás” helytelenítése, és ennek 1796-ban, Magyarországon megvolt a maga jelentősége. Mint ahogy annak kiemelése is az időszerű figyelmeztetések közé tartozik, hogy a holland tudósok oly mértékben kicsinosították a nemzeti nyelvet, miszerint minden tudományt anyanyelven tudnak tanítani.

Hangot kap Decsy fixa ideája: „Mivel egyetlen egy status sem lehet a tudományok nélkül állandó”, s ezzel a nemzeti művelődésprogram további érvényessége mellett adja le voksát, kiemelve a jó iskolák, a tudós társaságok üdvös hatását az állam fejlődésére. Külön figyelmet érdemel, amit a belgiumi jó betűöntőkről ír. Nem pusztán a kultúragnarapítás, hanem a kereskedelem szempontjából is hasznát veszik a nyomtatás fejlettségének, idegen munkákat is nyomtatnak, az ebből származó haszon nem csekély.

Decsy elítélő szavai a gyarmatosítást, illetve annak erőszakos módszereit illetik: „Így folynak az Európai Belgiomi tartományokban a politika és törvényes dolgok; ellenben e világ több részeiben lakó, s kiváltképpen a napkeleti Indiai coloniákban lévő jobbágyaikkal leg kegyetlenebbül bánnak, és úgy tartják őket, mintha velek nem azon egy Teremtő kezének munkái vólnának.” Végső summázatai egyikében Decsy a manufaktúráknak, a halálszatnak és a kereskedelemnek tulajdonítja a Respublika gazdaságának három nevezetes kútfejeit. Meg annak, hogy „Tsaknem minden Importumokat Exportumokká tésznek a Belgák”. Az 1790-es esztendőik gazdasági próbálkozásai, reményt keltő tervezetesei papírhalmokba és a megváltozott körülmények miatt belső és külső ellenállásba fulladtak. De ez nem tette időszerűtlenné az igényt, miszerint a magyar nemesek is foglalkozhatnának iparral és kereskedelemmel. Verseghy Ferenc verses röpirata, Decsy *Pannóniai Fénikse* és más megnyilatkozások nem maradtak ugyan észrevétlenek, de nem is gyűrűztek a kellő mértékben tovább. Mindenesetre Decsy képviseli a kontinuitást, s bár külföldi példa emlegetésével, sürgeti a kereskedelem, a manufaktúrák fejlődését. Ezért fontosak azok a sorai, amelyekben a németalföldi kereskedelem fejlettségének okait taglalja, ekképpen: a kereskedelmet előmozdítják a sok folyóvizek, csatornák, az amszterdami bank, a zálogosító házak, a biztosító társaságok, a kereskedelmi szövetségek, a kereskedelmi konzulok, ágensek tevékenysége idegen országokban, az ugyanott levő kereskedőházak és „magazinok”, a kereskedelmi társaságok. Ezt a gondolatmenetet folytatja akkor, amikor az egykor világhatalom Németalföld hatalomvesztésének okait keresi, és ezt részben a világpolitikai változásokban, részben belső eseményekben véli felfedezni. Az európai hatalmi rendszerbe való beilleszkedését az államközi szerződések szabályozzák. A világpolitikára kitekintés a kötet más részében is előkerül. Decsy közli az egyes udvaroknál, államokban akkreditált követek névsorát, bevezetőül a követek, a követség funkcióit mutatja be.

6. Decsy 1796 után is adott ki könyvet, de az sem érdekességben, sem az átlagnál valamivel szabadabb gondolat megfogalmazásában nem jeleskedik. Mint ahogy szerkesztőként óvatosnak, talán túlságosan körültekintőnek bizonyult. Kényszerű szüneteltetés után vette át a lapot, s a bécsi udvar azt az igényt támasztotta a szerkesztéssel szemben, hogy legalább is szakít az addigi szabadabb gondolkodással. Franciaországi tudósításai ennek megfelelően álta-

lában elfogultak, híryanagát a „túlteljesítés” is jellemzi a megfogalmazásban. Másfelől viszont a híryanag bősége és sokrétűsége a feltűnő. Minden francia hírt, beszédeket, pedagógiai-kulturális eseményeket, intézkedéseket közölt, a „tsatázó piac” eseményeit is. Közölte, kik végezték vérpadon, az átlagosnál is gyöngébb verseket közreadva a királyi pár kivégzéséről, és azt is, mennyire tiszteli Rousseau-t a francia jakobinus kormányzat, ez utóbbit például éppen nem elítélő hangsúllyal. Az 1793-as esztendőben gyakran utal a *Pannóniai Fénikszre*, írván, az adott témát ott bővebben fejtette ki. Nem szépíthető, de magyarázható opportunizmusa. Amit az újsággal nem mert, azt az almanachokkal merte. A röpiratok eszmeiségét a megváltozott körülmények között, hangfogóval, kevésbé élesen, továbbvitte. Képes beszédben, utalásokban, áttételekkel. Ez azonban nem csökkent a almanachok tartalmi és műfaji jelentőségét. Az 1790-es években felívelő magyar statisztika népszerűsítő, de a jövőben jobban számon tartandó darabja az almanachok három kötete.

Decsy sorsa művein keresztül példázza a kilencvenes évek eszméinek életútját. Az ifjan elhunyt költők, a politikából kiszorult tehetséges tisztség viselők, a börtönbe került jakobinusok mellett a Decsyk kényszerpályája is jellegzetes. A *Pannóniai Féniksz* berobbant az amúgy is zaklatott 1790-es évbe, követelményeivel messze meghaladva az átlag nemesi röpiratirodalmat. A szentkoronáról szerzett vaskos kötet makacsul ragaszkodik a felvilágosodott-racionalista állásponthez, és a pragmatikus történet szemlélet érvényesítésében rokona Cornides Dániel, Koppi Károly és mások magasabb színvonalú történetírásának. Az almanachok a *Magyar Kurír* „kontextusában” értékelhetők, a lapban elhallgatott vélemény az almanachokban felbukkanhatott. Lapszerkesztőként még egykori merészségétől is visszariadni látszott, az almanachok kiadójaként pedig a lap vonalvezetését látszott cáfolni. A 90-es évek ellentmondásai között nem Decsyé az egyetlen. De talán az egyik legjellemzőbb.

FRIED, ISTVÁN

Au portrait d'un rédacteur de journal (Sámuel Decsy)

Sámuel Decsy, une des figures caractéristiques de l'époque des Lumières hongroise, a été examiné jusqu'ici par la littérature spéciale surtout comme l'auteur d'un pamphlet, intitulé *Pannóniai Féniksz* (Phoenix de Pannonie) et comme rédacteur de journal. Il est pourtant nécessaire que nos examens s'étendent sur ses autres ouvrages moins analysés aussi, pour compléter nos connaissances sur son activité. C'est pourquoi, l'étude essaie d'examiner l'activité jusqu'ici négligée de Decsy: elle analyse en détail les objectifs les plus importants de son pamphlet de 1790, son ouvrage écrit sur l'histoire de la Sainte Couronne hongroise, ensuite ses années passées dans la rédaction du journal hongrois de Vienne, intitulé *Magyar Kurír* (Courier Hongrois), qui marquaient un recul par rapport à ses vues antérieures. Mais de l'almanach de Decsy on peut prouver que ce recul était forcé, sous l'influence des circonstances changée. Dans son almanach, les idées radicales, réduites au silence dans son journal, peuvent être découvertes de nouveau.